

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR IDROKINI O'ZIGA XOSLIGI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13844624>

Ismatullayeva Gulshoda Ergashevna

*Farg'ona viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi.*

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning idrok jarayoni haqida yozilgan bo'lib, unda bolalar psixik rivojlanishida idrokning o'rnini, ahamiyati, idrokning rivojlanishida maktabgacha yosh xususiyatlarining ahamiyati to'g'risidagi psixolog olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlari hamda ilmiy qarashlari taxlil qilingan va xulosalar yozilgan.

Kalit so'zlar

maktabgacha yosh, idrok, psixik jarayonlar, psixologlar, bolalar, rivojlanish, obyekt, idrokning konstantligi, tasavvur, o'yinlar, makon, vaqt.

Аннотация

В данной статье написана о процессе восприятия детей дошкольного возраста, в которой проанализированы роль восприятия в психическом развитии детей, его значение, значение особенностей дошкольного возраста в развитии восприятия, научные исследования и научные мнения психологов. и выводы были написаны.

Ключевые слова

дошкольный возраст, восприятие, психические процессы, психологи, дети, развитие, объект, постоянство восприятия, воображение, игры, пространство, время.

Abstract

This article is about the process of perception of preschool children, which analyzes the role of perception in the mental development of children, its importance, the importance of the characteristics of preschool age in the development of perception, scientific research and scientific opinions of psychologists. and conclusions were written.

Keywords

preschool age, perception, mental processes, psychologists, children, development, object, constancy of perception, imagination, games, space, time.

Bola atrofdagi dunyoni idrok etish qobiliyati bilan tug'ilmaydi, balki buni o'rganadi. Kichik maktabgacha yoshda idrok etilgan obyektlarning tasvirlari juda noaniq. Maktabgacha yoshidagi bolalarda surat va rasmlarni ko'rib tushunish qobiliyati o'sa boshlaydi. Uch-to'rt yashar bolalar rasmda tasvir qilingan narsalarni birma-bir ko'rsatadilar, ammo shu narsalarni rasmda tasvirlangan ish-harakatlarini va uni natijalarini hamma vaqt to'g'ri idrok qilavermaydilar. Olti-etti yashar bolalar mazmuni ular uchun tushunarli bo'lgan surat va rasmlarni ko'rganlarida uni hikoya qilib bera va muhokama qila oladilar, suratda tasvirlangan harakat va voqealarni ham ko'rib tushuna va ajrata biladilar.

Maktabgacha yosh davrida bola atrofdagi narsalarning rangi va shaklini, ularning og'irligini, hajmini, haroratini, sirt xususiyatlarini va boshqalarni ko'proq va aniqroq baholay boshlaydi. U musiqani idrok etishni, uning ritmini, ohangdor naqshini takrorlashni o'rganadi. Makon va vaqtda, hodisalar ketma-ketligida harakat qilishni o'rganadi. O'ynash, chizish, loyihalash, mozaika qo'yish, ilovalar yaratish, bola sezilmaydigan tarzda o'rganadi. Hissiy standartlar insoniyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida paydo bo'lgan va odamlar tomonidan namuna, me'yor sifatida qo'llaniladigan xususiyatlar va munosabatlarning asosiy navlari haqidagi g'oyalar. Besh yoshga kelib, bola spektrning asosiy ranglari gamutiga osongina yo'naltiriladi, asosiy geometrik shakllarni nomlaydi. Katta maktabgacha yoshda rang va shakl haqidagi g'oyalarning yaxshilanishi va murakkablashishi kuzatiladi. Shunday qilib, bola har bir rangning to'yinganligi (ochiq, quyuproq) bo'yicha o'zgaruvchanligini, ranglarning issiq va sovuqqa bo'linishini bilib oladi, yumshoq, pastel va o'tkir, kontrastli rang kombinatsiyalari bilan tanishadi. Kattalar yordamida bir xil shakl burchaklarning kattaligi, tomonlarning nisbati bo'yicha turlicha bo'lishi mumkinligini, egri chiziqli va to'g'ri chiziqli shakllarni farqlash mumkinligini bilib oladi. O'lchovlar tizimi (millimetr, santimetr, metr, kilometr) va ulardan qanday foydalanish, qoida tariqasida, maktabgacha yoshda hali o'rganilmagan. Bolalar faqat bir qator boshqa ob'yektlarda (eng katta, eng katta, eng kichik, eng kichik) o'lcham bo'yicha qaysi o'rinni egallashini so'z bilan ko'rsatishi mumkin. Odatda, maktabgacha yoshning boshida bolalar bir vaqtning o'zida idrok qilinadigan ikkita obyekt o'rtasidagi kattalikdagi munosabatlar haqida tasavvurga ega bo'ladilar. Bola ajratilgan obyektning o'lchamini aniqlay olmaydi, chunki buning uchun xotirada uning o'rnini boshqalar orasida tiklash kerak.

Agar uch yoki to'rt yoshda bolaning mos yozuvlar nuqtasi uning tanasi bo'lsa, olti yoki yetti yoshida bolalar o'zlarining pozitsiyalaridan qat'iy nazar, kosmosda harakat qilishni o'rganadilar, ular mos yozuvlar nuqtalarini qanday o'zgartirishni biladilar. Misol uchun, o'ng tomonda joylashgan narsani ko'rsatishni so'rashganda, uch yoki to'rt yoshli bola birinchi navbatda o'ng qo'lini qidiradi, keyin esa faqat tashqi makonda o'zini yo'naltiradi. Kattaroq maktabgacha tarbiyachi hatto uning

qarshisida turgan odamning o'ng tomonida joylashgan narsani ko'rsatishi mumkin. Bola uchun juda qiyin vaqtni idrok etish. Vaqt suyuqlikdir, u vizual shaklga ega emas, har qanday harakat vaqt bilan emas, balki vaqt bilan sodir bo'ladi. Bola vaqt konvensiyalari va o'lchovlarini (daqiqqa, soat, ertaga, kechagi kun va hokazo) eslay oladi, lekin ularni qanday qilib to'g'ri ishlatishni har doim ham bilmaydi, chunki bu belgilar shartli va nisbiydir. Bir kun oldin "ertaga" deb atalgan narsa "bugun", keyingi kun esa "kecha" bo'ladi. Kunning vaqti haqida o'zlashtirilgan g'oyalar, bolalar birinchi navbatda o'z harakatlariga asoslanadi: ertalab ular o'zlarini yuvadilar, nonushta qiladilar, tushda ovqatlanadilar, kechqurun uxlaydilar. Tabiatning fasl hodisalari bilan tanishish jarayonida fasllar haqidagi tasavvurlar anglanadi. Katta tarixiy davrlar, voqealarning vaqt bo'yicha ketma-ketligi, odamlarning hayotining davomiyligi, narsalarning mavjudligi haqidagi g'oyalar, odatda, bola uchun maktabgacha yoshning oxirigacha - o'z tajribasiga asoslangan shaxsiy o'lchov mavjud bo'lgunga qadar yetarli darajada aniqlanmagan. Bolaning uzoq vaqt oralig'i haqidagi g'oyalarini rivojlantirishga tabiat hodisalarini muntazam ravishda kuzatish, kalendardan foydalanish, kuzatuv kundaliklarini yuritish va hokazolar yordam beradi. Olti yoshda bolalar vaqtni to'htatib yoki uni qaytarib bo'lmasligini tushunadilar.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalar badiiy ijod olamiga faol kirishadilar. Badiiy asarlarni idrok etish bilim va tajribaning birligidir. Bola nafaqat badiiy asarda ko'rsatilgan narsani tuzatishni, balki muallif aytmoqchi bo'lgan histuyg'ularni idrok qilishni ham o'rganadi. Taniqli bolalar psixologi V.S.Muxina maktabgacha yoshda chizmachilik idrokini rivojlantirishni tahlil qildi. U bolaning chizma va haqiqatni to'g'ri o'zaro bog'lash qobiliyatini asta-sekin rivojlantirayotganini, unda tasvirlangan narsalarni aniq ko'rishini, chizmani talqin qilish, uning mazmunini tushunish yaxshilanganligini ko'rsatadi [4,256]. Shunday qilib, kichik maktabgacha yoshdagi bolalar uchun chizilgan rasm tasvirdan ko'ra haqiqatning takrorlanishidir. Bolaga orqasi bilan turgan odamning surati ko'rsatilsa va uning yuzi qayerdaligini so'rsa, bola varaqning orqa tomonidagi yuzni topish umidida rasmni aylantiradi. Vaqt o'tishi bilan, bolalar bo'yalgan narsalarni haqiqiy narsalar kabi ko'rib chiqish mumkin emasligiga ishonch hosil qilishadi. Rasmdagi ob'yektlarning joylashishi va ularning nisbatini maktabgacha yoshdagi bolalar ham asta-sekin o'rganadilar. Bolaning istiqbolni idrok etishi, ayniqsa, qiyin. Faqat maktabgacha yoshning oxiriga kelib, bolalar istiqbolli tasvirni ko'proq yoki kamroq to'g'ri baholashni boshlaydilar, ammo shunga qaramay, bu kattalardan o'rganilgan qoidalarni bilishga asoslanadi. Olib tashlangan ob'yekt bolaga kichik bo'lib tuyuladi, lekin u aslida katta ekanligini taxmin qiladi.

Idrokning yana bir xossasi - mazmunlilik shunday rivojlanadi. Agar syujet yetarlicha aniq va bolaga yaqin bo'lsa, u bu haqda batafsil aytib berishi mumkin,

ammo agar u mavjud bo'lmasa, u oddiygina individual raqamlarni, narsalarni sanab o'tadi. Shu bilan birga, idrokning selektivlik va appersepsiya kabi xususiyatlari namoyon bo'ladi. Selektivlik- idrok qilish xususiyati atrof-muhitdan har qanday obyektning faqat bir qismini tanlash va idrok etish, qolgan hamma narsani o'sha paytda sezilmaydigan fonga aylantirish. Appersepsiya - bu idrokni shaxsning shaxsiy xususiyatlari va manfaatlariga bog'liqligi. Syujet tasvirlarini talqin qilishda har bir bola o'ziga xos narsani ta'kidlaydi, sezadi. Maktabgacha yoshda rivojlanadi ertak idroki. Taniqli psixoanalitik, bolalar psixologi va psixiatr Bruno Betelxaymning fikricha, ertak deyarli barcha san'at turlari singari, bola uchun o'ziga xos psixoterapiyaga aylanadi. Betelxaym xulq-atvori va muloqotida jiddiy buzilishlari bo'lgan bolalar bilan ishlagan. Uning fikricha, bu qonunbuzarliklarning sababi hayotning ma'nosini yo'qotishdir. Hayotning ma'nosini topish uchun bola o'zini o'zi o'ylashning tor chegaralaridan tashqariga chiqishi va u atrofdagi dunyoga, agar hozir bo'lmasa, hech bo'lmaganda kelajakda katta hissa qo'shishiga ishonishi kerak [1]. Bularning barchasiga ertak hissa qo'shadigan narsadir. Bu oddiy va ayni paytda sirli. Ertak bolaning diqqatini o'ziga tortadi, uning qiziqishini uyg'otadi, hayotini boyitadi, tasavvurini uyg'otadi, aql-zakovatini rivojlantiradi, o'zini, istak va his-tuyg'ularini anglashga, qilayotgan ishidan qoniqish hissini uyg'otishiga yordam beradi. Kattalar bolani ertaklar olamiga kiritadilar. Ular ertakni haqiqatan ham bolani va uning hayotini o'zgartira oladigan ertakka aylanishiga yordam beradi. Mashhur bolalar psixologi L.F.Obuxova maktabgacha yoshda ertakni idrok etishning rivojlanishini bolaning alohida faoliyati sifatida tahlil qildi. Uning ta'kidlashicha, bolaning idroki kattalarni idrokidan farq qiladi, chunki u tashqi yordamga muhtoj bo'lgan kengaytirilgan faoliyatdir. A.V.Zaporojets, D. M. Dubovis-Aronovskaya va boshqa olimlar ushbu faoliyat uchun aniq harakatni ajratib ko'rsatishdi. Bu birgalikdagi harakat bola asar qahramoni pozitsiyasini egallaganida, uning yo'lida turgan to'siqlarni yengib o'tishga harakat qiladi. T.A.Repina yordamning rivojlanishini batafsil kuzatib bordi: yosh bolalar qachon faqat og'zaki tavsifga emas, balki tasvirga tayanish mumkinligini tushunishadi. Shuning uchun birinchi bolalar kitoblari harakatni kuzatishda yordam beradigan rasmlar bilan bo'lishi kerak. L.S.Vigotskiy eksperimental yo'l bilan V.Shtern tomonidan ilgari surilgan idrok bosqichlarini idrok qilishni emas, balki idrok hamda nutq rivojlanishining ma'lum bir bosqichidagi o'zaro munosabatni izohlaydi, degan fikrni bildiradi [3]. Badiiy idrokda - tasvirning mazmunini tushunishda asarning kompozitsiyasi, rasmning mazmuniy va strukturaviy mohiyatining muvofiq kelish darajasi katta ahamiyatga ega.

Boshqa psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bolaning rasmni tavsiflash xususiyatlari, birinchi navbatda, uning mazmuniga,

bolaga tanish yoki kam ma'lum bo'lganiga, rasmning tuzilishiga, syujetning dinamik yoki statik tabiatiga bog'liq. Kattalar bolaga murojaat qiladigan savol juda muhimdir. Bolalardan rasmda ko'rgan narsalarini so'rab, tarbiyachi bolani har qanday narsalarni (muhim va ikkinchi darajali) va istalgan tartibda sanab o'tishga yo'naltiradi. Savol: "Rasmda ular nima qilishyapti?" - bolani funksional aloqalarni ochishga undaydi, ya'ni. harakatlar. Bolalardan rasmda tasvirlangan voqealarni tasvirlash so'ralganda, bola tasvirlangan narsalarni tushunishga harakat qiladi. U talqin qilish darajasiga ko'tariladi. Shunday qilib, tajriba davomida xuddi shu bola bir kunda tasvirni idrok etishning barcha uch bosqichini ko'rsatishi mumkin. U vaqt, makon kabi obyektiv mavjud voqelikdir, chunki voqelikning barcha hodisalari nafaqat fazoda, balki vaqtda ham mavjud. Bilim obyekti - bu vaqt atrofdagi voqelikning nihoyatda ko'p qirrali tomonidir. Vaqtni idrok etish miyada voqelik hodisalarining obyektiv davomiyligi, tezligi, ketma-ketligini aks ettirishdir (D.B.El'konin). Bola uchun vaqtni aks ettirish makonni idrok etishdan ko'ra ancha qiyin vazifadir. Bu birinchi navbatda, vaqtning bilim obyekti sifatidagi tabiati va uning bolalar hayotidagi o'rni bilan bog'liq:

1.Vaqtning eng kichik birligini ham darhol, "bir vaqtning o'zida" idrok etish mumkin emas, lekin faqat ketma-ket: boshlanishi, keyin esa ohiri (soniyalar, daqiqalar, soatlar).

2.Vaqtning idrok etish uchun odamda maxsus analizator mavjud emas. Vaqt bilvosita, hayotiy jarayonlarning harakatlari va ritmi (pul's, nafas olish tezligi) yoki maxsus qurilma - soat yordamida ma'lum. Yetuk shaxs uchun vaqtni idrok etish yagona asl tizimga birlashgan, bir butunlik vazifasini bajaruvchi bir qancha analizatorlar faoliyati natijasidir. Analizatorlar ishida bolada bu izchillik hali mavjud emas.

3.Vaqtning idrok etish sub'yektiv omillar bilan oson buziladi: vaqt oralig'ining bandligi, uning sub'yekt uchun ahamiyati, shaxsning o'zi holati (kutish, ishtiyiq).

4.Vaqtinchalik munosabatlarning belgilanishi o'zgaruvchan. "Ertaga" bo'lgan narsa kechadan keyin "bugun"ga aylanadi va bir kundan keyin - "kecha". Bu suyuqlik, mavhumlik, ya'ni, vaqtning ko'rinmasligi, uning bola kuzatadigan bir xil hayotiy hodisalar bilan qo'shilishi, uni ajratish va bilishni juda qiyinlashtiradi. Birinchi marta chaqaloq hayotning birinchi oyining o'rtalarida, 3 soatdan keyin muntazam ravishda uyg'onishni o'rganganda, ovqatlanish vaqtiga qarab boshqariladi. Vaqtga nisbatan bu shartli refleks bola hayotidagi eng dastlabki reflekslardan biridir. Erta va maktabgacha yoshdagi bolalar faqat kundalik ko'rsatkichlar asosida o'z vaqtida yo'naltiriladi. Agar bolalarning hayoti ma'lum bir rejimga qat'iy bo'ysunsa, ya'ni, vaqt o'tishi bilan taqsimlanadi, keyin uch yoki to'rt yoshli bola ertalab ("Biz hali nonushta qilmaganmiz") yoki kechqurun ("Ular biz uchun tez orada keladi") ishonch bilan belgilaydi. U kecha va kunduzni ajratadi

T.A.Repinaning ta'kidlashicha, maktabgacha yoshdagi bola uchun eng qulay bo'lgan his-tuyg'ular tasvirlangan qahramonning yuz ifodalarida bevosita aks etadi. Imo-ishoralarda, ayniqsa munosabatlarni tasvirlash orqali ifodalangan hissiy tarkibni idrok etish (ayniqsa, yosh maktabgacha yoshdagi bolalar uchun) ancha qiyin. Quyidagi idrok darajalari aniqlandi: 1) rasmda ifodalangan hissiyot ham, uning syujeti ham tushunilmaydi; 2) syujet aniq tushunilmagan bo'lsada, hissiyot to'g'ri idrok etilgan; 3) rasmning syujeti tushuniladi va uning hissiy mazmuni adekvat idrok etiladi. Bolalar idrok etadigan hissiy holat muhim ahamiyatga ega emas: rasmdagi qahramonlarning yuz ifodalarida ifodalangan quvonch va g'azab hissi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qayg'u va qayg'u ifodasidan ko'ra osonroqdir. Butun maktabgacha yoshdagi bola oltita asosiy shaklni o'zlashtiradi: doira, kvadrat, uchburchak, to'rtburchak, oval va ko'pburchak. Ko'p sonli figuralar orasida ularning shakllarini birinchi navbatda modelga ko'ra, so'ngra tasvirni tasvirlashda o'rnatadigan standartga ko'ra farqlashni o'rganadi. Besh yoshdan boshlab bola shakllarni vizual ravishda taniy oladi, ularni har qanday holatda va kombinatsiyasida, o'lchamida taniydi. U qo'llarini his qilmasdan va manipulyatsiya qilmasdan, taqqoslash harakatini vizual tarzda bajaradi. U tezroq, deyarli bir lahzada bajariladigan ichki operatsiyalarga ega obyektlarni tekshiradi. Olti yoshdan boshlab bolaning o'zi tashqi va ichki idrok harakatlarini moslashuvchan tarzda birlashtirib, obyektlarni tekshirishni boshlaydi, har qanday tanish shaklning muhim tafsilotlarini erkin ajratadi, murakkab shakllarni tekshirishda o'z mahoratini qo'llaydi, ulardagi tanish shakllar va ularning tafsilotlarini topadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning idrokini o'rganayotganda, obyektning rangi bola uchun aniq belgi ekanligini aniqlash mumkin edi, agar shakli, kuchliroq xususiyati, biron bir sababga ko'ra signal qiymatini olmaganida. Bu faktlar bolaning notanish narsalarni idrok etishida eng aniq ifodalanadi. Bolalar oldida turgan vazifa ham katta rol o'ynaydi. Agar siz bitta rangli figuralardan naqsh chizishingiz kerak bo'lsa, bolalar shaklga qarab boshqariladi; agar shunga o'xshash fonda rangli raqamni "yashirish" kerak bo'lsa, rang hal qiluvchi bo'ladi. Ba'zan bolalar bir vaqtning o'zida ikkala belgi bilan boshqariladi (Z.M.Boguslavskaya) [2,399]. Butun va qismni idrok etish xususiyatlari ob'yektni uning bir ahamiyatsiz qismi nuqtai nazaridan anglash sinkretizm deyiladi (E. Klapared). Bu butunlikni idrok etish, uning tahliliga asoslanmagan. Obyektlarni idrok etishning sinkretizmi J. Piaje ta'kidlaganidek, umuman yosh bolalarga xos xususiyat emas. Katta yoshdagi bolalarda notanish narsalarni yoki ularning tasvirlarini (mashinalar modellari, diagrammalar, chizmalar) idrok qilganda ham paydo bo'ladi. Bunday hatolar, ayniqsa, kichik bola yomon, noaniq tasvirlangan narsalarni idrok qilganda tez-tez takrorlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бруно Беттельхейм: О пользе волшебства. Смысл и значение волшебных сказок <https://www.labirint.ru/books/725572/>
2. Богуславская З.М., Смирнова Е.О. Развивающие игры для детей младшего дошкольного возраста 399 ст. [https:// nsportal. Ru /shkola /raznoe /library/ 2020/ 10/22/z-m-boguslavskaya-e-o-smirnova-](https://nsportal.ru/shkola/raznoe/library/2020/10/22/z-m-boguslavskaya-e-o-smirnova-)
3. Виготский Л.В. Юкори психологик функцияларни ривожлантириш. - М.: АПН, 1960 .- с. 132-200.
4. Мухина В. С. Возрастная психология Феноменология развития. Учебник | 14-е издание "Academia", 2012, 256 ст.
5. Isakova M., Yunusova G., Soliyev F. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi.-Farg'ona. "Classik" 2023.